

Cultural Studies, sociologie kultury a „my“ Úvaha mírně metodologická

JIŘINA ŠMEJKALOVÁ*

University of Lincoln, Velká Británie

Cultural Studies, the Sociology of Culture and „Us“. Slightly Methodological Reflections

Abstract: The essay deals with the recent history of three fields of study – cultural studies, East and Central European studies, and the study of culture in the Czech sociological context – and asks why there is a lack of communication among them. The author argues that the discipline of cultural studies, until recently dominated by Anglo-American topics, has paid very little attention to regional issues, while the field of regional studies has been overwhelmed with political and economic issues and has largely ignored cultural questions. At the same time, the Czech academic context has never undergone a “cultural turn” similar to that which emerged in the Euro-American social sciences in the 1980s. The author also discusses the left-oriented political background of the British tradition of cultural studies as a possible barrier to closer communication with the regional study of culture. She suggests that now is a good time to ask how the existing methodological framework of cultural studies can contribute to the research of culture in the region of East and Central Europe, and conversely how deeper insight into regional cultural history can reshape cultural studies.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2004, Vol. 40, No. 1–2: 77–94

Nejprve pár poznámek k názvu stati. Oním poněkud všeobjímajícím „my“ mám na mysli v zásadě dvě věci. V tomto případě mne zajímá nejen vztah *cultural studies* k domácímu stavu výzkumu kultury, ale zároveň k oblasti bádání, která z hlediska mezinárodního kontextu s naší místní situací úzce souvisí, anebo by souviset měla, tj. k tzv. východo- a středoevropským studiím. Do úvah o nejednoznačném vztahu tzv. regionálních studií a *cultural studies* je nutno zahrnout i složitou vývojovou dynamiku obou oblastí zhruba v období druhé poloviny minulého století. Přitom se soustředím zejména na angloamerickou produkci, nejen proto, že je mi v současné době nejdostupnější, ale i proto, že ať si o tom myslíme cokoli, do značné míry dnes ovládá mezinárodní akademickou scénu.

Nechci a ani se nemohu na tomto omezeném prostoru příliš rozepisovat o současné ani nedávno minulé situaci domácího výzkumu kultury, která je většinou čte-

* Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: PhDr. Jiřina Šmejkalová, CSc., University of Lincoln, Lincoln, LN6 7TS, Velká Británie, e-mail: jsmejkalova@lincoln.ac.uk, smejskalov@soc.cas.cz

nářů tohoto periodika jistě důvěrně známa. Omezím se pro začátek pouze na doufejme nepřilíš přehnané tvrzení, že český sociologický kontext minul onen „obrat ke kultuře“¹, který se již minimálně po třicet let prosazuje v současné euroamerické sociologii. V rámci tohoto obratu se mnohdy s překvapením zjistilo, že lidské životy nelze definovat výhradně ve vztahu k jejich pozici v sociální hierarchii a strategiích akumulace kapitálu, ale zároveň podstatně, ne-li v řadě případů primárně, souvisí s jejich kulturní identitou v užším i širším slova smyslu.

I když ponecháme bez komentáře ideologické aspekty místní nedávné historie sociologického výzkumu kultury toho typu, který prováděl tým doc. Filipcové [Filipcová – Filipec 1976; Gabal 1988] a vedoucích analytických kategorií „socialistického způsobu života“, je snad možno konstatovat, že žádný radikální převrat v českém předlistopadovém společenskovědním kontextu nereprezentovaly. Totéž platí o dílčích sondách prováděných např. v Ústavu pro výzkum kultury, případně výzkumech čtenářů knihoven při Klementinu. Situace polistopadová – a kupř. samotná skutečnost, že dnes píšeme do čísla *Sociologického časopisu* prvně explicitně zaměřeného na dané téma, je toho snad důkazem nejvýmluvnějším – nejen že onen výše zmíněný obrat k zájmu o kulturní momenty sociálního bytí evidentně nepřinesla, ale postupně zaniklo i to málo, co se v této oblasti dělo, a to navzdory otevření předtím netušených možností komunikace s mezinárodními trendy všeho druhu. Jedním příkladem za všechny může být i osud Petruskovy „knížečky“, jak ji sám nazývá, *Literatura a sociologie* [Petrusek 1990], která nejenže zapadla v porevolučním nakladatelském boomeru, ale zůstala jedním z mála osamocených pokusů², který sám o sobě nestačil k vyvolání soustavnějšího zájmu o badatelskou oblast vztahu kultury a společnosti. Na uspokojivé zodpovězení otázky *proč* tomu tak bylo a dosud je, by nestačilo ani celé další monotematické číslo tohoto časopisu, o jednom textu nemluvě, a nezbyvá tedy než doufat, že se stane předmětem diskuse v nedaleké budoucnosti.

Na výzkum české a potažmo v komparativním slova smyslu východoevropské současné kulturní dynamiky však již nestačí pohlížet pouze z hlediska toho, co bylo či nebylo v tomto směru uděláno na domácí akademické půdě. Je třeba jej konfrontovat s kontextem širších mezinárodních diskusí, zejména s pracemi odborníků, pro něž náš geopolitický region tvoří hlavní předmět výzkumu, a který se často zahrnuje pod nálepku tzv. východo- či středoevropských studií. Tuto oblast poznamenal během poslední dekády minulého století jeden paradox. Navzdory tomu, že západní mediálně-lidová konstrukce obrazu politických převratů ve východní Evropě se do značné míry opírala o stereotypy typu „umělci a intelektuálové dělají revoluci“, a zejména v tom československém, tzv. sametovém případě, byla posílena diskursivně

¹ K danému obratu nedávno odkazoval mezi jinými např. Jiří Musil v přehledu euroamerické urbánní sociologie, aniž by se však blíže zabýval jeho absencí a důsledky této absence v kontextu domácím [Musil 2003].

² Je třeba alespoň zmínit poněkud aktivnější oblast výzkumu mediální komunikace [Burton, Jiráček 2001; Kaplan, Šmíd 1995], který se ovšem zpravidla nerealizuje pod disciplinární hlavičkou sociologie.

výživným symbolem „dramatika na Hradě“, specialisté na východoevropský region se otázkami v užším i nejširším slova smyslu kulturními donedávna zabývali vsutku sporadicky, a podobně jako scéna domácí onen „obrat ke kultuře“ ignorovali.

Odpověď na otázku, proč tomu tak bylo v případě západních kolegů, tzv. regionalistů, a do jisté míry proč tento stav trvá dodnes, je poměrně složitá a souvisí zejména se studenoválečnou institucionální a diskursivní historií jejich oboru, o níž jsem se již zmínila na jiném místě [Šmejkalová 2000: 94–95], a tudíž zde pouze naznačím to, co se zdá být pro naše téma nezbytné. Předně, obor tzv. „area studies“ či „regional studies“ zaměřených na ruská, sovětská a východoevropská témata byl po dobu svého působení, tj. zhruba od 50. let minulého století, výrazně dominován sociálními vědami, a to zejména ekonomii, politologií, ojediněle pak empiricky zaměřenou sociologií a historií, což má své kořeny ještě v kontextu druhé světové války. Hlavním úkolem badatelů a univerzitních učitelů bylo „produkovat znalosti nezbytné pro rozhodovací procesy ve válečném období“ [Naimark 1998:2] a tento akcent se přesunul i do období studenoválečného. Katedry slavistiky, kde se řešily dílčí otázky související s kulturou, poskytovaly do značné míry pouze jazykový servis a jejich členové se do odborné diskuse s představiteli regionálního, vesměs politicko-ekonomického výzkumu zpravidla nezapojovali.

Jak poznamenal přední americký rusista a profesor komparativních literatur Michael Holquist [1994], který se mimo jiné zasloužil o uvedení Bachtina do amerického akademického kontextu [Holquist 1980, 1991], zájem těchto odborníků – „kremlogů“ – se soustřeďoval ponejvíce na aktivity členů politbyra pózujících před mauzoleem. Jinými slovy, zaměřoval se zejména na vrcholy mocenských pozic ve společenských systémech ovládaných komunistickými režimy, případně na jeho opozici, a všechno, co přímo nesouviselo s politicko-ekonomickými otázkami, se tak odsouvalo do pozadí. K tomu je nutno přičíst také jednoznačnou převahu ruských témat ve vědecké produkci odborníků zabývajících se daným regionem, která měla i vážné důsledky metodologické, neboť vše za železnou oponou se nezřídka posuzovalo jakožto víceméně totožná varianta sovětského režimu, anebo minimálně ve vztahu k němu a na jeho pozadí.

Kromě toho se obor stal „obětí“ zcela specifické personalistiky, neboť řady jeho akademických pracovníků byly soustavně doplňovány z nevysychajících zdrojů exilové inteligence, která – z více či méně pochopitelných důvodů – vnášela do oblasti vyhrocené politické postoje, provázené reprodukcí často značně militantních bipolárních diskursů. Výsledkem byla velká disciplinární rigidita, která především teoreticky izolovala obor sám v sobě a zablokovala tak jeho schopnost komunikovat se současným metodologickým, tematickým a konceptuálním vývojem mezioborových oblastí, jako byly a jsou námi pojednávány *cultural studies*, ale kupř. i tzv. *post-colonial studies* či *gender studies*.

Někdy se zdá, že přelom osmdesátých a devadesátých let vnesl více zmatku do samotného oboru sovětských a východoevropských studií než do oněch geopolitických oblastí, z jejichž analýzy žil. Snad nejpregnantněji tento šok vyjádřil přední americký historik Ruska a dlouholetý ředitel prestižního, na danou oblast zaměře-

ného Kennanova institutu, James H. Billington: „Žijeme uprostřed velkého historického dramatu, který jsme nečekali, jemuž nerozumíme a ježž ani nedokážeme pojmenovat“ [Billington 1991]. Přiznal tak zásadní selhání svého oboru. Nejen jeho schopnosti osvětlit předmět vlastního výzkumu, ale také předpovědět zásadní vývojové změny zkoumané oblasti, a především uchopit její dynamiku v rámci existujícího kategorického aparátu, jímž operoval. Náhle si řada předních expertů začala uvědomovat krátkodechost politicko-ekonomické analýzy. Například vážený specialista na analýzy vládní politiky a ředitel Institutu Johna M. Olina pro strategická studia na Harvardu Samuel P. Huntington došel po roce 1989 k závěru, že „světová politika se ocitá v nové fázi... Moje hypotéza je, že fundamentální zdroje konfliktu v tomto novém světě nebudou primárně ideologického či ekonomického charakteru. Zásadní rozdíly mezi lidmi a dominantní zdroje konfliktů budou povahy kulturní.“ [Huntington 1993: 22]

Následky na sebe nedaly dlouho čekat. Řečeno poněkud lapidárně, zejména v USA, kde byl obor nejštědřeji podporován (částečně, ačkoli ne výhradně, díky objednávkám zpravodajských služeb), se daňoví poplatníci prostřednictvím svých vládních úředníků celkem právem začali ptát, jak se nemalé finanční sumy zúročily, ale hlavně, má-li smysl v investicích nadále pokračovat. Jinými slovy, definice „nepřítel“ i finance potřebné na získávání „strategických“ informací o něm se v devadesátých letech přesunuly do jiných oblastí. Námi sledovaný obor se začal potýkat nejen s vysychajícími zdroji na výzkum, ale i s upadajícím zájmem studentů. Ten mohl sice na úrovni bakalářského studia mírně souviset se ztrátou exotické příchuti ve stylu agenta 007, ale na úrovni magisterské, a zejména doktorandské se podle mého názoru primárně odvíjel od výše naznačené neschopnosti oboru podílet se na nejsoušasnějších teoreticko-metodologických trendech v mezioborové a mezinárodní společenskovední diskusi. Dnes je situace taková, že se do jisté, byť omezené, míry udržuje studium ruštiny, a otevření některých dosud přísně střežených archivů umožnilo dosud nevídaný rozmach akademické produkce zejména ve výzkumné oblasti dějin sovětského Ruska. Výuka ostatních méně frekventovaných východoevropských jazyků a kultur, včetně češtiny, však stagnuje, pokud vyloženě neupadá.

Vývoj se však nezastavil. Hraje zde mimo jiné roli čas, neboť studenoválečná generace sovětologů zčásti odchází do zasloužených penzí a přestává produkovat. Paradoxně ji tak neutěšené následky její vlastní letité činnosti zasáhly minimálně, neboť povětšinou opouští, po období relativní konjunktury, poměrně slušně honorované definitivy. Jejich místa ovšem zůstávají neobsazena. Zhruba od počátku 90. let se však začíná postupně objevovat řada pozoruhodných monografií na téma východoevropských společností a kultur od autorů mladší a střední generace, kteří se nekrutovali z řad bývalých „kremlologů“, ale sami by se nejspíš nezařadili ani do kolony *cultural studies*. Přistupují však k výzkumu dané oblasti s disciplinární a metodologickou výbavou tzv. regionálně neutrálních oborů, jako je filmová věda, antropologie, historie či sociologie.

Za všechny možno zmínit práce o maďarském filmu Catherine Portugesové [Portuges 1993] či monografii o dynamice intelektuálního a kulturního života za Ceau-

cescuova režimu od Katherine Verderyové [Verdery 1991]. Vedle dalších titulů stojí za pozornost např. také nedávno vydaný sborník [Berdahl et al. 2000], v němž příslušníci nejmladší generace badatelů, vesměs antropologů, ale i sociologů a muzikologů, zpracovávají rozličná témata od sociálních a symbolických významů „transformace“ akumulovaných v moskevském metru, přes znovuzrození a komercializaci východoevropské židovské identity až po konflikt ekologických a komerčních zájmů v procesu „rekonstrukce“ Sasko. Příspěvek s českou tematikou podává značně neutěšený obraz diskursivních a tělesných praktik rakouské homosexuální turistiky v Praze v prvních polistopadových letech [Bunzl 2000]. Ačkoli jde o pohled prezentovaný z hlediska rakouských zákazníků a hlasy jejich českých „dodavatelů“ v analýze chybějí, což je zároveň zásadní metodologická slabina studie, jde nepochybně o téma vesměs marginalizované domácí výzkumnou scénou. Nicméně právě toto jsou otázky ne zcela vzdálené představitelům *cultural studies*, přestože otevřená vzájemná diskuse mezi nimi a badateli zabývajícími se naším regionem stále chybí.

Na adresu samotných *cultural studies* se dá úvodem říci, že zejména jejich původní, tj. britská verze se vyvíjela do jisté míry zejména z časového hlediska paralelně s výše naznačeným výzkumem východoevropských témat, ale přesto naprosto nezávisle na nich. Přitom je paradoxní, že měly výrazný společný prvek, který také neustále hrdě zviditelňovaly, a to byl výrazný politický náboj, který od počátku spoluurčoval výzkumné priority. Dalším paradoxem bylo, že jak ona nevelká domácí produkce v sociologii kultury, tak zahraniční regionální bádání, a také i *cultural studies* se tak či onak vytrvale otíraly o marxismus, ovšem každá oblast pochopitelně z jiného úhlu a s jinou ideologickou orientací. Tak se vlastně to, co je spojovalo, stalo zásadní komunikační bariérou mezi nimi, a jak se zdá, ta přetrvává dodnes.

Je velice obtížné v několika málo odstavcích alespoň zhruba naznačit, o co vlastně jde v současných *cultural studies*, neboť snad to jediné, na čem se jejich četní představitelé shodnou, je skutečnost, že najít jednoznačnou definici oboru je dnes, v době jeho vskutku bujícího rozvoje ale i vnitřních konfliktů, zhora nemožné. Stačí snad jen připomenout, že uvedení tohoto termínu je nejčastěji spojováno s dnes již legendárním výzkumným střediskem *Center for Contemporary Cultural Studies* založeným v roce 1964 britským anglistou Richardem Hoggartem na Birminghamské univerzitě, jehož cílem byl vskutku v nejširším slova smyslu mezioborový výzkum současné kultury a společnosti. Šlo o zkoumání „vztahu mezi sociálními vztahy a významy“ [Williams 1976: 71], tj. o analýzu společenských a symbolických praktik, která se ani nemohla řídit jednoznačně disciplinárně definovanou *metodou*. Jednoznačné metodologické zařaditelnosti bránil právě nestálý a vnitřně dynamický charakter samotného pojmu *kultura*, který koneckonců již jeden ze zakladatelů centra Raymond Williams definoval ve svém slovníčku základního pojmosloví *Keywords* jako „jedno ze dvou až tří nejkomplikovanějších slov v angličtině“ a zahrnoval do něj poněkud všeobsáhle „celý způsob života, materiální, intelektuální a duchovní“ [Williams 1976: 76].

Přitom však nešlo pouze o kulturu, která byla dlouho předtím předmětem zkoumání jiných oborů od literárních historiků, z jejichž řad se mimochodem re-

krutovalo nemálo prvních představitelů nového oboru, přes uměnovědce po antropology. Šlo o zcela specifické, a pro jistou část britských intelektuálů příznačné gesto politické, jehož cílem bylo, zjednodušeně řečeno, nahodit klasický rozpor mezi tzv. elitní a nízkou kulturou v rovině kulturní teorie i pedagogické praxe. „Kultura“ tak byla nazývána nikoli jako neměnný soubor esteticko-etických či tzv. civilizačních hodnot, ale jako „sféra, v níž se naturalizují sociální rozdíly dané třídní, rasovou a genderovou příslušností (...), jejímž prostřednictvím rozličné sociálně podřízené skupiny žijí, a zároveň revoltují proti svému útlaku.“ [O'Sullivan 1994: 71]

Z hlediska didaktického mělo ono politické gesto důležitý, řekněme, sociálně misijní aspekt. Průkopníci oboru byli přesvědčeni, že výuka „vysoké“ kultury a literatury na elitních tradičních britských univerzitách neodpovídá světu a zkušenostem rostoucího počtu studentů z dělnických rodin. Chtěli sestavit učební programy, které by byly těmto studentům bližší a srozumitelnější, a tudíž vycházely z pojetí kultury, jež by se neomezovalo na analýzy Shakespearových textů. Cihlové (tj. nikoli „kamenné“) univerzity, jež se v Británii zakládaly v šedesátých letech, aby poskytovaly vzdělávací servis sociálně širšímu spektru populace, pak představovaly vhodnou půdu pro obdobné výukové experimenty. Ani přední zástupci oboru však nebyli a nejsou zcela jednotní v názoru na politickou dimenzi své vědecké a pedagogické činnosti.

Zatímco Stuart Hall byl přesvědčen, že cílem institucionalizované praxe vysokoškolské výuky *cultural studies* je vyprodukovat Gramsciho „organického intelektuála“, kupř. Tony Bennett poukazuje na to, že trvání na politizaci činnosti, jež je primárně závislá na akademických institucích, svědčí přinejmenším o nedostatku pochopení skutečných podmínek jejich fungování [Bennett 1996]. Definice politického charakteru oboru a jeho sociálně subverzivního potenciálu se měnila mimo jiné s tím, jak se původně jedinečný doktorandský program v Birminghamu postupně transformoval do role běžného bakalářského studia na rostoucím počtu univerzit a stával se tak součástí vzdělávacího establishmentu. Spíše než „co jsou *cultural studies*?“, nabyla na důležitosti otázka „pro koho jsou?“.

Již první odborné studie birminghamských *praotců* oboru však byly psány s explicitním cílem rehabilitovat dělnickou třídu³, její dějiny a vzorce kulturního chování jako relevantní výzkumné téma [Hoggart 1957; Thompson 1963]. Metodologicky byly jejich analýzy v souladu s tehdejší politikou britské *nové levice* vedeny snahou „poskytnout v rámci marxismu intelektuální alternativu k zamrzlým kategoriím stalinistických dějin“ [Scott 1988: 69], a to přesto, že se někteří z nich, jako např. věhlasný historik dělnické třídy E. P. Thompson, od označení „marxista“ distancovali. Marxismus přesto znamenal klíčovou inspiraci v přístupu ke kultuře ve dvou základních směrech. Za prvé zdůrazněním úzkého vztahu mezi kulturními významy a sociální strukturou v jejím „dějinném pohybu“, a za druhé předpokladem třídně

³ K přiblížení britské třídní posedlosti může napomoci návrat ke klasikům, zejména pak četba známé Engelsovy brožurky o *Postavení dělnické třídy v Anglii*, jež dodnes poskytuje pozoruhodný vhled do tradic kulturní úrovně většiny obyvatel ostrova [Engels 1950].

založených nerovností uvnitř kapitalistické společnosti, pro jejichž reprodukci i podryvání představuje kultura jeden z hlavních nástrojů [Storey 1996: 3].

Od dob zakladatelů však obor prošel také mnohými změnami institucionálními, jež lze stručně pojmenovat jako cestu z okraje do středu. Z původně alternativního projektu revoltujícího proti oxbridgskému establishmentu a bojujícího za rovnější přístup ke vzdělání pro co nejširší vrstvy obyvatelstva se stala v průběhu 80. let poměrně etablovaná disciplína pevně zasazená v řetězci kateder produkujících nemalé množství absolventů magisterského a bakalářského studia, akademických pozic a definitiv, mezinárodních konferencí a edičních rad u prestižních nakladatelství (*Verso, Methuen, Macmillan, Routledge*). Zástupci oboru pronikli do tištěných médií (přílohy *Timesu, The New York Review of Books*) i televize, a podobně jako všichni jejich kolegové si začali pečlivě hlídat citační indexy ať již ve stávajících časopisech (*New Statement, Marxism Today*), či těch, jež si sami založili (*Cultural Studies Journal, New Formations, Textual Practice*).

S nevelkou dávkou nadsázky se dá říci, že alespoň v anglicky produkujícím akademickém kontextu *cultural studies* poměrně úspěšně „kolonizovaly“ většinu témat výzkumu kultury právě na úkor „sociologie kultury“, která se zároveň štěpila na relativně samostatné oblasti jednotlivých „studies“. Ačkoli lze možná namítat, že jde o módní hru se slovy, stačí jednoduchý test ukazatele nadmíru výmluvného, tj. univerzitního pracovního trhu, kupř. v Británii. Když do kolonky „subject“ hlavního zdroje informací o nabízených postech v dané oblasti <jobs.ac.uk> vyfukáme „cultural“, „media“ či „communication studies“, zejména pak na jaře, kdy se vypisuje nejvíc pozic na následující školní rok, objeví se okolo 15–20 odkazů ve srovnání s 1–2 obsahujícími „sociology of culture“. Podobný výsledek lze očekávat v názvech vydaných titulů odborných monografií a časopisů.

S postupnou institucionalizací oboru souvisel i jeho tematický a metodologický vývoj. Programová mezioborovost poskytla dosud nebyvalé možnosti zkoumání a hlavně osvobodila *cultural studies* od letitého mindráku „nevědeckosti“, který pronásledoval sociální a humanitní vědy od jejich ustavení, a některé zástupce „neexaktních“ disciplín pronásleduje dodnes. Interdisciplinarita se stala natolik samozřejmou charakteristikou dané oblasti, že se mi nepodařilo najít jediný současný sborník, jehož předmluva by se zdržovala obhajobou relevance určité oborové pozice, o omluvách za její „zrazení“ ani nemluvě, tak jak je to dodnes běžné na domácí scéně⁴. Mezioborovost však také přispěla ke zranitelnosti oboru a nechť přihlásit

⁴ Snad mi bude redaktory tohoto čísla odpuštěno, když uvedu příklad dvojice českých renomovaných sociologů, kteří uvádějí jeden z mála sborníků esejů o kulturně-sociálních otázkách vydaných v 90. letech a původně sepsaných pro samizdat více méně apologetickou úvahou o vědeckosti sociologie, a zejména pak sociologie literatury. Svůj zájem o literaturu jako relevantní sociologické téma zaštiťují mimo jiné odkazem na „minulost české sociologie“, kde je „již na první pohled patrné, že její literární vazby jsou silnější než občasné ambiciózní aspirace učinit z nich vědu po způsobu věd přírodních. Snad to souvisí s obecným sklonem českých intelektuálů pokračovat v obrozenecké tradici literární kultury a její snahou suplovat stejně tak dobře vědu, jako politiku“ [Alan 1996: 29]. Podobně téměř omluvný postoj je patr-

se k jednoznačně disciplinárně definované metodě zdůvodňována odporem k jakémukoli omezování hranic poznání, se stala zdrojem četné kritiky nejen mezi politickými odpůrci této oblasti zkoumání.

Literární vědci, z jejichž řad se zakladatelé oboru původně odrodili, upozorňovali na riziko rozpuštění literárního textu ve všeobíhající „kultuře“, zatímco empiricky orientovaní sociologové varovali před „měkkostí“ výzkumných metod *cultural studies*. Obor se mimo jiné také ocitl v konfliktu mezi poněkud romantickou představou humanitního vědce-individualisty sepisujícího původní monografie a týmovou práci v sociálních vědách. Původní britskou „kulturalistickou“ orientaci v 70. letech nahradil tzv. lingvistický obrat inspirovaný překlady francouzských strukturalistů a sémiologů [Saussure 1974, Barthes 1972]. Zastáncem daného obratu byl druhý a po desetiletí působící ředitel CCCS, akademik tmavé pleti původem z karibské oblasti, Stuart Hall [Hall 1980], který se také zasloužil o rozvoj osnov pro vysokoškolskou výuku *cultural studies*.

Výše zmíněné výtky literárních vědců i sociologů vůči *cultural studies* se postupem času rozměňovaly v souvislosti se zásadními proměnami, jimiž samy tyto disciplíny v 70.–90. letech procházely. Do studia literatury čím dál více pronikaly nové proudy literární teorie [Eagleton 1983, Culler 1997] a sociologie zaznamenala již diskutovaný „obrat ke kultuře“, který nutně přehodnotil debaty o „vědeckosti“ jejich kvantitativních metod. I *cultural studies* prošly nutně obsahovými a metodologickými proměnami, jež by patrně nenastaly, pokud by nedošlo k jejich internacionalizaci, zejména pak rozšíření oboru do Spojených států a Austrálie. Původně vyhraněná, typicky britská posedlost národnostně třídními otázkami a s ní související poměrně úzce chápaná politizace výzkumu byly nahrazeny rozsáhlým spektrem sociálních problémů ovlivněných komunikací *cultural studies* s nejsoučasnějšími teoretickými trendy společenskovědního výzkumu od dekonstrukce přes postfeminismus, postmodernismus a postmarxismus až po postkolonialismus. Stručně řečeno, původní důraz na kategorii třídy se rozšiřuje o kategorie gender, rasa, etnikum a další. Uhnížděním *cultural studies* na tradičně lépe financovaných amerických univerzitách se tak mnohonásobily možnosti výzkumu i velmi specifických otázek, jež by se na kontinentě nejspíš dávno přestaly zkoumat.

Stačí experimentálně pročíst posledních pár čísel kmenového periodika *Cultural Studies* [2003, 1–3], aby si člověk učinil hrubou představu o tom, v jaké situaci se dnes obor nachází. Zajímavý pohled poskytuje již zhruba sedmdesát jmen „mezinárodní“ redakční rady. Přibližně dvě třetiny jejích členů jsou z amerických univerzit, o zbytek se dělí Britové a pár Australanů a ojediněle najdeme po jednom zástupci z Německa, Rakouska, Finska, Švédska či Portugalska. Ačkoli její vedoucí člen, mezinárodně uznávaná hvězda oboru, Laurence Grossberg v úvodním progra-

ný i u literárních vědců, kteří se „odvážejí“ za hranice vlastního oboru, jako je to například patrné v předmluvě k drobné, leč pozoruhodné studii Vladimíra Macury *Šťastný věk* [1992], jež dodnes zůstala jedním z mála u nás dostupných pokusů analyzovat diskursivní praktiky tzv. socialistické kultury.

movém prohlášení časopisu uvádí, že *cultural studies* je o „teoretizaci politiky a politizaci teorie“, málo článků by dnes bylo stravitelných pro představitele klasické britské levice. Je však pravda, že sociálně kritický náboj nechybí žádné stati, ať již jde o teoreticky orientovaná monotematická čísla věnovaná recepci díla P. Bourdieua anebo G. Spivaka v americkém akademickém kontextu.

Najdeme např. i empiričtější laděnou analýzu symbolických a sociálně-ekonomických praktik reflektujících a zároveň podporujících nebyvalý rozmach fenoménu svobodných matek v USA. Autorka dochází k závěru, že ačkoli se ve Spojených státech k roku 2000 rodila 1/3 všech dětí mimo manželství, *cultural studies* dosud zaměřované tzv. důležitějšími otázkami globalizace, diaspor, migrace, občanství a občanské společnosti, či sexu ve veřejné sféře, postrádají základní teorii vysvětlující dynamiku domova a domácnosti. Najdeme i studii zabývající se fenoménem *Disney*, který se transformoval z jednoduché křivky na plátně uvedené v roce 1928 do kulturně-průmyslového konglomerátu firem s miliardovými ročními obraty. Sleduje, jak jejich agresivní obchodní aktivity, zavalující trhy mediálními, sportovními, oděvními, turistickými, architektonickými, ale i např. pojišťovacími produkty, naprosto protičeči narativním strukturám „dětství“ a „nevinnosti“, do nichž balí své výrobní a marketingové strategie. Navzdory proklamované multikulturnosti však americká témata ve většině studií publikovaných v periodiku *Cultural Studies* převažují.

Jak upozorňuje řada zastánců *cultural studies* [Davies 1995], amerikanizované diskursy mají tendenci vnucovat své vlastní významy a priority ostatním a ztrácejí tak schopnost naslouchat impulsům „odjinud“, což zpětně ochuzuje jejich vlastní diskuse. Jak jsem již zmínila jinde [Šmejkalová 2000: 51], především evropské odborníci často upozorňují na to, že jejich američtí kolegové nutí přímo i nepřímo ostatní, aby v rámci amerikanizovaných pojmových aparátů znovu vyjádřili to, co již oni sami nejednou formulovali svým vlastním způsobem. I když vezmeme v úvahu tradiční a nezřídka chorobný evropský intelektuální antiamerikanismus, je zřejmé, že někdy vzniká dojem, že veškeré impulsy na trhu idejí pocházejí z Nového světa a zastírá se tak úspěšně intelektuálně-kulturní kontext, z něhož vyšly. Paradoxně se tak nezřídka, především pak na britských univerzitách, seznamují studenti s názory originálních evropských teoretiků a teoretiček z amerických souhrnů a interpretací a mnohdy záleží mimo jiné na náhodě, kdo, jak a kdy se do nich dostane. Příklady složité americké recepce kupř. Bourdieua [Pileggi 2003], Irigaray [Armour 1999] či Bachtina [Holquist 1990], ale koneckonců i Marxe, jsou jenom špičkou ledovce odkazující na hlubší trendy v současné euroamerické akademické dynamice.

Jak již řečeno, internacionalizace oboru jakož i posuny v jeho samotném předmětu zkoumání znamenaly i značný obrat metodologicky. Jestliže v posledních pár desetiletích prošly *cultural studies* cestou od analýz masové mediální produkce a konzumerismu k širším otázkám postmoderní globalizované společnosti, o níž někteří přepokládají, že v novém stadiu „techno-kapitalismu“ může valorizovat sociální rozdíl, nejsoučasnější hlasy volají po něčem jiném. Je otázka, zda se jedná o opakování již dříve vybojovaných bitev, nicméně ozývá se názor, že k tomu, aby si *cultural studies* a teorie kultury a společnosti obecně, uchovaly pověst dynamických a vůči sou-

časnosti senzitivních explanačních paradigmat, musí se „vrátit“ ke kritické sociální analýze a politické ekonomii. Snad nejčerstvější ukázkou tohoto vývoje je řada interview a esejů Terryho Eagletona, která se objevila na podzim 2003 v britských médiích v souvislosti s vydáním jeho nejnovější knihy *After Theory* [Eagleton 2003a].

Tento přední teoretik kultury a marxista velmi levý, donedávna s jistou dekonstruktivistickou inklinací, dochází k závěru, že ačkoli sám svou dřívější prací také přispěl k rozbíjení „velkých teorií“, jedenácté září přinutilo teoretiky, kteří již ohlásili konec dějin, pravdy a totality a oddali se bádání nad pivními tácky, vampíry, diskotékami a sadomasochismem, aby se probudili a pochopili, že je čas vrátit se k velkým idejím. Takové ideje, donedávna označované za „trapně rozlehlé“, jako např. „otázky smrti, lásky, morálky, přírody, utrpení (...) víry a revoluce“ jsou opět aktuální, neboť „... zhroucení dvojčat na Manhattanu naznačilo, že velkoplošné příběhy (*grand narratives*) mohly skončit v San Diegu, ale určitě nikoli v Saudské Arábii.“ I když odmyslíme tendenci tzv. angažovaných intelektuálů přisvojit si jakoukoli lidskou tragédii ke svému vlastnímu prospěchu (v Eagletonově případě možnost znovu oprášit Marxe), zdá se, že 11. září 2001 pouze umožnil pregnantněji artikulovat tendence, jež v kulturních a sociálních teoriích dřímaly již delší dobu. Aneb, jak se špatně skrývaným uspokojením konstatuje Eagleton, „Usáma bin Ládín evidentně nečetl Francise Fukuyamu.“ [Eagleton 2003b]

Volání po návratu k „věčným“ tématům však do jisté míry souvisí ještě s jedním vývojovým problémem současné teorie kultury. Řeceno velmi zjednodušeně, jde o základní otázku srozumitelnosti. Spolu s bouřlivou institucionalizací a jistou publikační nadprodukcí oboru se nemálo předních představitelů *cultural studies* oddalo tzv. vysokému teoretizování do té míry, že kupř. některé původně značně prakticky zaměřené časopisy typu *Screen* musí i průměrně vybavený doktorand číst s výkladovým slovníkem, o adeptech bakalářského studia ani nemluvě. Hvězdy oboru se tak jaksi odrodily hlavnímu zdroji své obživy, tj. běžnému studentovi, což *de facto* znamená zradu původní mise průkopníků *cultural studies* přiblížit studium kultury mládeži z neprivilegovaných rodin.

Poměrně nevyhýbavě tento vnitřní konflikt vyjádřil autor monografie [Roberts 2000] o jiném slavném marxistovi, podle jedněch nejdůležitějším teoretikovi a kritikovi kultury píšícím v angličtině, podle druhých nejlépe honorovaném americkém akademikovi, Fredriku Jamesonovi [Jameson 1998]. Analyzuje ukázky Jamesonových košatých souvětí napěchovaných nesčetnými odkazy k dílům a idejím více či méně známých myslitelů. Jakkoli může být pro ideálního čtenáře narativní šíře teoretických úvah jedinečným stimulem k intelektuálnímu posilování, tzv. běžný čtenář jeho věty nejspíš „zděšen opustí, ještě než se propracuje k závěrečné tečce“ [Roberts 2000: 9]. Radikální marxista Jameson – jako produktivní autor i jako „vysoce vážená a vysoce placená součást akademického průmyslu, který jenom v Americe ročně vydělává miliardy dolarů tím, že prodává vzdělání“ [ibid.: 7] – hovoří v naprostém rozporu se svými třídně senzitivními dogmaty pouze k těm, jimž prostřednictvím této mašinerie umožní, aby mu rozuměli. Zcela v duchu teorie kapitalismu, podle níž jsme nuceni přisuzovat hodnotu našemu vlastnictví, protože jsme si za ně

zaplatili, jsme nuceni přisuzovat hodnotu Jamesovým textům, neboť schopnost jim porozumět nás stála tisíce dolarů, upozorňuje Roberts.

O tom, že nejde pouze o slovní pŕtky závistivých akademiků, svědčí jeden z nejčerstvějších příkladů zmíněných paradoxů, který pochází z reálné vysokoškolské praxe. Tím je nedávné zavření legendárního Centra v Birminghamu, k němuž podle některých pozorovatelů došlo mimo jiné právě pro klesající schopnost oboru přilákat dostatek zájemců o bakalářské studium. Odvrácenou stranu téže mince představují jiné méně věhlasné katedry, které se sice oddaně věnují bakalářům, mají úspěch v náboru, ale za cenu toho, že sbírají studenty, jimž právnická či matematická fakulta připadá příliš náročná. Ti se zapisí ke studiu *kultury*, neboť chtějí absolvovat „něco“, co je dostatečně široké, aby to zvýšilo jejich šance na pracovním trhu, a zároveň to nestálo příliš úsilí. Zvyšující se počet studentů samozřejmě profesorům a asistentům, zejména v britském akademickém prostředí, kde panuje úzká a nezřídka schizofrenní vazba mezi výukou a výzkumem, násobí počet hodin strávených za katedrou a blokuje jejich badatelskou a publikační činnost, což zpětně snižuje jejich šance obstát v krutě soutěživé vědecké produkci.

Cultural studies se tedy ocitají na jisté křižovatce, kde se nejen jejich představitelé, ale hlavně univerzitní management, který rozhoduje o jejich bytí a nebytí jakožto pedagogické disciplíny, ptá co dál. A právě v tomto poněkud kritickém momentě vzniká otázka: Jak do výše naznačeného scénáře zapadáme „my“, tj. Česko a středo- a východoevropský region jakožto výzkumné téma i jako producent a iniciátor poznání o příbuzných tématech, a potažmo i západní vědecká produkce tzv. východoevropských studií? Odpověď je, jak snad vyplývá z již řečeného, poměrně jednoduchá: dosud moc ne. Důkazy jsou nasnadě. Na téma našeho regionu lze v předních oborových časopisech a kmenových sbornících narazit vskutku výjimečně⁵. Oxford University Press vydal ediční řadu tučných výborů příspěvků k německým [Burns 1995], španělským [Graham 1995] či francouzským *cultural studies* [Forbes et al. 1995], mladá agilní vídeňská instituce IFK (*Internationales Forschungszentrum Kulturwissenschaften*) nedávno sestavila dokonce i samostatný rakouský sborník [Lutter et al. 2003] a iniciovala rakouské monografické číslo *Cultural Studies* [2002 (16/6)], ale ani jediný počín tohoto typu na téma východoevropské, o speciálně českém nemluvě.

Stojí za zmínku, že i samotní přední teoretici kultury a spřízněných témat, jako je například mediální komunikace, si nedávno (navzdory nejméně dvacet let trvajícímu rozmachu postkoloniálních studií) povšimli, že s dominancí „západních“ paradigmát v bádání o kultuře není něco v pořádku. Jediným výsledkem toho druhu bylo vydání sborníku s příznačným názvem *De-Westernizing Media Studies* sestaveného renomovaným profesorem z Goldsmith College Londýnské univerzity Ja-

⁵ Zhruba v deseti sbornících, jež v posledním desetiletí na toto téma vyšly, se mi podařilo nalézt jednu studii Anny Szemereové o politice reprezentace maďarských událostí roku 1956 [Grossberg et al. 1992: 623–639] a úvahu Johna H.D. Downinga, který se vesměs opírá o ruské, východoněmecké, maďarské a polské odkazy, o možnostech dosud zřídka realizované výměny podnětů mezi *cultural studies* a studiem východní Evropy [Ferguson et al. 1996: 155–169].

mesem Curranem a jeho jihokorejským kolegou Myung-Jin Parkem. Sborník vyšel v rámci prestižní routledgeské ediční řady *Communication and Society*, mimochodem redigované nikým jiným než Curranem samotným [Curran et al. 2003]. Není pochyb o tom, že kniha obsahuje řadu vysoce pozoruhodných studií analyzujících mediální a sociálně kulturní otázky v rozmanitých geopolitických prostředích pečlivě vybraných tak, aby vedle USA a Británie byla zastoupena škála regionů od Jižní Ameriky, Středního Východu, Japonska a Egypta přes Rusko a Mexiko až po východní Evropu. Cílem projektu bylo posoudit, jak „západní mediální teorie“, které se „vyvíjejí v anglicky psaných knihách na základě důkazů odvozených z drobné hrstky zemí“, mohou či spíše nemohou přispět k porozumění kontextům odlišným. Motivací toho edičního počínu byla skutečnost, že „svět se mění takovým způsobem, že se tato omezenost stává očividně absurdní“, jak konstatuje Curran v úvodu ke knize [Curran et al. 2003: 3].

Na podrobnou recenzi třísetstránkové publikace zde není místo, proto se omezím na pár poznámek ke kapitole „Mediální teorie po pádu evropského komunismu: Proč staré modely z Východu a Západu již nestačí?“ [Sparks 2003: 35–49] sepsané uznávaným odborníkem na východoevropská média Colinem Sparksem, který působí v renomovaném Centru komunikačních a informačních studií Westminsterské univerzity. Sparks celkem oprávněně vytýká „západní“ teorii, že dosud vesměs posuzovala média (a nutno dodat, že kulturní instituce v nejširším slova smyslu) v našem kontextu podle vlastního teoretického paradigmatu založeného na trojím principu. Za prvé předpokládala zásadní vzdálenost mezi ekonomickými a politickými vlivy na média, za druhé uvažovala o médiích jako o koherentním celku ovládaném „leninskou“ teorií komunikace, a konečně abstrahovala média z kontextu sociálních vztahů buď jakožto služebníky vlád, anebo investorů. Pomocí příkladů vybraných povětšinou z českého, slovenského a maďarského mediálního prostředí dochází ke třem lekcím, jež je možno z jejich vývoje v první polovině 90. let minulého století vyčíst. Předně, že nikdy neexistoval „čistý“ model komunistického mediálního systému, že zde vždy působila silná vazba mezi ekonomickou a politickou sférou a že v diskusích o mediálních otázkách je třeba přesunout pozornost od vztahu státu a trhu k problémům recepce a publika. S těmito závěry je v zásadě těžké polemizovat, problém ovšem spočívá v tom, jak k nim Sparks dochází.

Navzdory explicitnímu varování před nebezpečím posuzování všech zemí regionu z hlediska jakési obecně „východoevropské zkušenosti“, autor se tohoto universalismu velmi často sám dopouští. Pomineme-li v západních publikacích běžné vágní zacházení s pojmem „komunismus“, který poněkud ledabyle zahrnuje téměř vše od společenského zřízení a mocenské struktury, přes ideologii až po všeobecný životní styl, najdeme v textu řadu univerzalistických a nezdokumentovaných prohlášení odkazujících spíše k diskursu mediálních produktů než mediální expertízy. Již v prvním odstavci se například dočteme, že po pádu berlínské zdi „znepokojivě poklesla... řada ukazatelů materiálního blahobytu, jako jsou například životní úroveň a průměrná délka života... Pro jedny to je období příležitosti: BMW, mobilní telefony a vily ve Středozeří. Pro druhé to znamená nezaměstnanost, bídu a rostoucí

zoufalství“ [Sparks 2003: 35]. Možná bychom mohli přejít sociální zařazení Vladimíra Železného do skupiny „bývalých disidentů“, kdybychom se o pár stránek dál nedověděli, že ačkoli „východní a střední Evropa je politicky svobodná, ... jde o demokracii dohodnutou elitními skupinami, organizovanou ve prospěch elitních skupin a ohraničenou zájmy těchto skupin“ [ibid.: 46–47], aniž by autor blíže přiblížil, co přesně má těmito „elitami“ na mysli, případně odkud se rekrutovaly, o odkazech k výzkumu elit a sociálních struktur v regionu ani nemluvě.

Na to, že text, byť byl vydán a redigován v prestižním nakladatelství, je plný pravopisných chyb ve jménech hlavních aktérů (již zmíněný V. Ž. se občas vyskytuje s diakritikou, občas bez ní, podobně Mečiar a další), si člověk po letech četby anglických textů o regionálních otázkách již zvykl. Podstatnějším problémem je stále se neměnicí skutečnost, že nemálo britských a amerických odborníků na tuto geopolitickou oblast odkazuje v poznámkovém aparátu téměř výhradně na materiály v angličtině nezřídka sepsané jejich „západními“ kolegy, a tudíž pomíjející základní výzkum publikovaný v relevantních zemích a v jejich jazycích. To je zásadní rozdíl mezi Sparksovým příspěvkem a dalšími, kupř. latinsko-americkými studiemi ve sborníku. Seznam použité literatury svědčí ještě o jednom: mezi citovanými materiály jsou asi čtyři ucelené monografie a sborníky sestavené zmíněnými anglosaskými autory, ale místní autoři jsou zastoupení pouze řadou překladů příležitostných a často nepublikovaných materiálů či konferenčních příspěvků. Nabízí se otázka, zda použitá literatura odráží úroveň výzkumů v daných zemích, či úroveň jazykové a sociálně-kulturní kompetence autora.

Samotný fakt, že editoři nepožádali o text na východoevropské téma „místního“, tj. maďarského či českého odborníka, svědčí jistě o mnohém, a nejen o tom, že se, řečeno možná poněkud nepatříčně, s nikým z regionu nekamarádí. Na rozdíl od Jihoameričana, Izraelce či Jihokorejce, kteří analýzami svých regionů přispěli. Sečteno a podtrženo, zejména v kontextu Curranovy předmluvy, která nešetří nadšením nad vlastní prozíravostí, díky níž odhaluje světu donedávna zaslepených mediálních expertů nové netušené metodologické podněty „odjinud“, je „východoevropský“ příspěvek zklamáním. A to nejen kvůli tomu, jak sám autor přiznává, že dynamika transformačních procesů a nedostatek jejich transparentnosti ve východoevropské mediální sféře jsou takového charakteru, že se stávají výzkumně téměř neuchopitelnými, ale zejména proto, že ukazuje na hlubší trendy v této oblasti bádání. Popis namísto analýzy, zobecňování žurnalistického typu, nezřídka podávané z pozice vševědoucího a poučujícího autorského subjektu, ale často postavené na nedostatečném základním výzkumu, o neověřených datech ani nemluvě, nic z toho ke komunikaci mezi kulturními či mediálními studií a akademickou obcí v zemích, jež jsou předmětem jejich analýz, asi nepřispěje.

V čem je tedy problém? Jeden z aspektů jistě sebestřednosti současné kulturní teorie provozované pod hlavičkou *cultural studies* navzdory její proklamované multikulturnosti a mezioborovosti je nutno hledat v samotném předmětu výzkumu oboru, tj. v kultuře samotné, která v euroamerickém prostoru konce 20. století poskytla dostatečnou zásobu badatelských otázek i bez intervence východoevrop-

ských témat či kolegů. Nelze zde vyjmenovat vše, co zásadně otřásl dosavadními modely komunikace a metodami jejího zkoumání. Stačí snad připomenout, že model privatizace kulturních zařízení ve smyslu oklešťování veřejnoprávních investic, který v žádném případě nebyl výsadou postkomunistických zemí, ale byv zviditelněn nelítostnou politikou M. Thatcherové, šíří se celou Evropou i Spojenými státy nejméně od přelomu 80. a 90. let [Boorsma et. al. 1998], teprve v posledních pár letech plnou silou dopadá na tzv. nevýrobní sféru díky relativní ekonomické recesi.

Připomeňme také neustále přetřásanou globalizaci a dnes téměř nereflektovatelný vývoj informační technologie, a mimo jiné také rozpad bipolárního modelu studenoválečného rozdělení světa. Ani klasická Benjaminova analýza mechanické reprodukce nemohla předvídat výpočetní techniku a McLuhanova technologická revoluce vycházela z historicky zcela specifického pojetí tisku a televize. Čím dál více očividná nedostatečnost pohodlných explanačních schémat „základny“ a „nadstavby“ či rozporu dělnické a elitní kultury rozpracovávaného praotci *cultural studies* nebyla tedy v tomto procesu rozvoje kultury a její reflexe konce dvacátého století výjimkou. Sledovat kulturu v rámci binárního schématu, tj. buďto jako nástroj ideologické reprodukce, či jako způsob resistance a přípravy sociálních revolucí, se ukázalo být přinejmenším jako neúplné, pokud ne přímo zavádějící.

Dalším problémem byla, a v některých případech dosud je, jistá politická i intelektuální naivita vesměs levicově orientovaných zástupců *cultural studies* ve vztahu k našemu regionu. Kupříkladu Williams, který pomocí své metody „kulturního materialismu“ poskytl poměrně důvěryhodnou analýzu britské kulturněsociální dynamiky, se zároveň domníval, že sovětský politicko-ekonomický systém v jisté podobě přežije, ne-li „zvítězí“, a bude sloužit jako model kulturní socialistické demokracie [Williams 1961]. Problém je však ještě hlubší. Převraty přelomu 80. a 90. let ve východní Evropě v podstatě rozvrátily reálnou možnost naplnění zásadní politické vize, pod jejíž vlajkou zakladatelé *cultural studies* svůj obor budovali. Tuto vizi lze stručně shrnout do tří bodů jako touhu po „spravedlivějším“ přerozdělení soukromých výrobních prostředků (a nejen v oblasti kulturní), otevření přístupu k jejich produktům co nejširšímu okruhu publika a návazné emancipaci dělnické kultury jakožto základů vytouženého organizačního principu všeobecně sdílených sociálních, estetických a morálních standardů.

Zůstává otázkou, jak máme dnes hledat tematické a metodologické inspirace, řekněme pro pojmenování tzv. totalitních a posttotalitních kulturních procesů, v projektu *cultural studies*, když náš geopolitický prostor, řečeno s trochou nadsázky, sloužil coby experimentální scéna budování a následného kolapsu výchozích kulturně politických vizí, na nichž svůj obor formovali jeho zakladatelé? Jestliže klasičtí *cultural studies* byli posedlí otázkami emancipace utlačených, politizace vědy a výuky a socializace kulturních institucí, tzv. *posttotalitní cultural studies*, pokud k jejich rozvoji ovšem někdy dojde, musí řešit otázky typu reemancipace již jednou násilně emancipovaných sociálních skupin v procesu depolitizace přepolitizovaných komunit a desocializace v minulosti socializovaných kultur. Není tedy ani divu, že se zástupci *cultural studies* do dobrodružství zkoumání „našich“ problémů příliš ne-

hrnou, a dá se říci, že lze také do jisté míry pochopit, ačkoli těžko omluvit, lokální ignoranci vůči danému oboru.

Shrneme-li naznačené problémy ve všech třech oblastech, tj. východoevropských studiích, *cultural studies* a to v tom málu, co se děje či neděje v domácím kontextu výzkumu kultury, zdá se, že dominantním a do jisté míry historicky určeným trendem, který přežívá dodnes, je především nedostatek komunikace mezi nimi. Jistě však existuje nespočet důvodů k tomu, aby k výměně začalo docházet. Nejde však ani tolik o přetřásání problému dělnické kultury, či papouškování „západních teoretických mód“. Místní motivace k „obratu ke kultuře“ ve výzkumné i vysokoškolské pedagogické praxi zřejmě bude značně odlišná od původních sociálně misijních záměrů praotců *cultural studies*. Je snad možno říci, že na domácí výzkumné půdě jde mimo jiné o zapojení se do mezinárodních diskusí o vztahu mezi symbolickými a sociálními procesy, a to v pozici rovnoprávných partnerů spíše než dodavatelů nezřídka desinterpretovaných dat. V rovině vzdělávací půjde pak především o to, aby absolventi společenskovědních oborů byli o těchto diskusích přinejmenším poučeni, byli schopni jim porozumět a případně se jich účastnit. Zůstává pak ryze didaktický problém – kde začít? Analýzou (a překlady) zakladatelských Williamsových textů [1961], jejichž lehce obrozenecký duch bude dnešnímu českému studentu těžko pochopitelný, anebo se probíjet spleť komplikovaných úvah Jonathana Cullera [1988] či Homiho Bhabhi [1994]? Osvětlení referenčního rámce, o nějž se opírají, by vyžadoval speciální doplňkové semináře. Vědomí těchto dilemat však nemůže sloužit jako záminka k tomu, aby se nadále studentům celá tato oblast myšlení a bádání utajovala.

Čím by mohl přispět do současných debat *cultural studies* sociálně vědní kontext český, je nasnadě. Pro začátek alespoň soustavnou analýzou poměrně unikátní, tzv. transformační zkušenosti včetně toho, co ji předcházelo, nicméně z poněkud jiného než úzce demograficko-ekonomického úhlu. V jejím rámci existuje řada možností. Třeba, jak navrhuje Downing [1997: 202–203], studium východoevropských témat může vnést do *cultural studies* dosud vesměs zaujatých zkoumáním populární, masové a tzv. dělnické kultury [Grossberg et al. 1992] důležitý prvek napojení kultury na dimenzi mocenskou, a to na úrovni národní i mezinárodní, jakož i důležitý aspekt sociálních hnutí. Lze však jít ještě dál. Není snad pochyb o tom, že v období experimentování s centrálně řízenou kulturní politikou zde došlo – kromě žalařování básníků – k jedinečnému přeformulování samotných pojmů „vysoká“ a „nízká“ kultura a jejich vztahu. Fundovaná historicko-sociologická sonda, která by v konfrontaci s nejsoučasnějšími světovými trendy v myšlení o kultuře tento proces a jeho následky alespoň zodpovědně mapovala, když už ne analyzovala, by mohla být právě tím prvním krokem poskytujícím jiný pohled na základní kategorie kulturně-sociální analýzy *cultural studies*. Ovšem za předpokladu, že k jejímu vyhotovení vůbec někdy dojde.

Ačkoli jsou známy více i méně věhlasné teorie emancipace a znárodňování, chybí nám teoretické i praktické nástroje k osvětlení jejich následků, a především ke konstrukci alternativy. Můžeme jen namátkou jmenovat kupř. témata typu usta-

vení nových sociálně-kulturních elit, komercializace exdisidentské kultury či rekonstituce čtenářstva masové literatury a bulvárního tisku. Žádné z těchto otázek si zatím *cultural studies* nekladly. Ani naše společenskovední prostředí se však dříve či později nevyhne nutnosti vyjádřit se nejméně ke třem zásadním okruhům, na něž sice *cultural studies* nemají monopol, ale jež postavily specifickým způsobem vedle sebe. Jde, zjednodušeně řečeno, o analýzu kulturních procesů a identit, o obsahovou analýzu a textovou kritiku kulturních produktů a o otázky mechanismů jejich recepce a struktury publika.

Dovolím si tedy možná poněkud patetický závěr. Zdá se mi, že nyní – více než kdykoli předtím – začíná být aktuální nejen otázka, jak využít metodologické podněty stávajících euroamerických *cultural studies* pro bližší porozumění východoevropským společnostem a kulturám, ale také jak hlubší průnik do specifík regionální kulturně společenské dynamiky a její artikulace v kontextu mezinárodních diskusí na obdobná témata může přispět k přetváření analytických kapacit i budoucích možností samotného oboru *cultural studies*.

JIŘINA ŠMEJKALOVÁ v současné době přednáší na Katedře mediální komunikace Lincolnské univerzity ve Velké Británii a je hostující výzkumnou pracovnící Sociologického ústavu AV ČR. Zabývá se otázkami transformace kulturních institucí v středoevropském regionu, kulturní politikou, zejména knižní kulturou v období studené války, a otázkami genderové identity v transformačních společenských podmínkách. Vystudovala bohemistiku a psychologii na FF UK. Po obhajobě kandidátské práce na téma sociologie kultury na ÚFS ČSAV v roce 1991 obdržela postdoktorandské stipendium na Kalifornské univerzitě v Santa Cruz, působila v mezinárodních institutech Collegium Budapešť, OSA v Budapešti a IFK ve Vídni. Přednášela na Fakultě sociálních věd UK, Severozápadní univerzitě v Illinois, CEU v Budapešti a Durhamské univerzitě ve Velké Británii.

Literatura

- Alan, Josef 1996. „Sociologie mezi vědou a literaturou“. Pp. 21–29 in Josef Alan, Miloslav Petrušek. *Sociologie, literatura a politika*. Praha: Karolinum.
- Armour, Ellen T. 1999. *Deconstruction, Feminist Theology, and the Problem of Difference: Subverting the Race/Gender Divide*. Chicago, Ill.: University of Chicago Press.
- Barthes, Roland 1972. *Mythologies*. London: Paladin.
- Bennett, Tony 1996. „Putting Policy into Cultural Studies“ Pp. 307–321 in Storey 1996.
- Berdahl, Daphne, Matti Bunzl, Martha Lampland (eds.) 2000. *Altering States: Ethnographies of Transition in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Bhabha, Homi K. 1994. *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Boorsma, Peter, Annemoon van Hemel, Niki van der Wielen (eds.) 1998. *Privatisation and Culture: Experiences in the Arts, Heritage and Cultural Industries?* [Based on a joint project of European Union, Dutch Boekmanstichting and CIRCLE] Boston / Dodrecht / London: Kluwer Academic Publishers.

- Bunzl, Matti 2000. „The Prague Experience: Gay Male Sex Tourism and the Neocolonial Invention of an Embodied Border“. Pp. 70–95 in Berdahl et al. 2000. *Altering States : Ethnographies of Transition in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Burns, Rob (ed.) 1995. *German Cultural Studies: An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Burton, Graeme, Jan Jiráček 2001. *Úvod do studia medií*. Brno: Barrister & Principal.
- Culler, Jonathan D. 1988. *Framing the Sign: Criticism and Its Institutions*. Oxford: Basil Blackwell.
- Culler, Jonathan D. 1997. *Literary Theory. A Very Short Introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Curran, James, Myung-Jin Park 2003 *De-Westernizing Media Studies*. London and New York: Routledge.
- Davies, Ioan 1995. *Cultural Studies and Beyond: Fragments of Empire*. London: Routledge.
- Downing, John H.D. 1997. „Cultural Studies, Communication and Change: Eastern Europe to the Urals“ Pp. 155–169 in Ferguson et al. 1997.
- Eagleton, Terry 1983. *Literary theory – An Introduction*. Oxford: Basil Blackwell.
- Eagleton, Terry 2003a. *After Theory*. Allen Lane.
- Eagleton, Terry 2003b. „Bin Laden Sure Didn't Read Any Beer Mats“. *The Times Higher Education Supplement*. October 3: 22.
- Engels, Bedřich 1950. *Postavení dělnické třídy v Anglii*. Praha: Svoboda.
- Ferguson, Marjorie, Peter Golding 1997. *Cultural Studies in Question*, London: SAGE.
- Filipcová, Blanka, Jindřich Filipček 1976. *Různoběžky života*. Praha: Svoboda.
- Forbes, Jill, Michael Kelly (eds.) 1995. *French Cultural Studies: An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Gabal, Ivan 1988. „Percepce umění jako element reprodukce života. Některé uměnovědné a sociologické aspekty problematiky“. *Sociologický časopis* (2): 161–181.
- Graham, Helen, Jo Labanyi (eds.) 1995. *Spanish Cultural Studies: An Introduction. The Struggle for Modernity*. Oxford: Oxford University Press.
- Grey, Ann, Jim McGuigan 1997. *Studying Culture: An Introductory Reader*. New York: St. Martin's Press.
- Grossberg, Lawrence, Cary Nelson, Paula A. Treichler (eds.) 1992. *Cultural Studies*, New York; London: Routledge.
- Hall, Stuart 1980. „Cultural Studies – Two Paradigms“. *Media, Culture & Society* 2 (2): 57–72.
- Holquist, Michael 1994. „Ten Theses on the Relevance of Cultural Criticism for Russian Studies. History, Myth, Biography“. *New Formations. A Journal of Culture, (Theory) Politics*. (Postcommunism: Rethinking the Second World) 22: 3–12.
- Holquist, Michael 1990. *Dialogism: Bakhtin and his World*. London: Routledge.
- Holquist, Michael (ed.) 1981. *The Dialogic Imagination: Four Essays / by M. M. Bakhtin; překlad Caryl Emerson a Michael Holquist*. Austin: University of Texas Press.
- Hoggart, Richard 1957 *The Uses of Literacy*. Harmondsworth: Penguin.
- Huntington, Samuel P. 1993. „The Clash of Civilisations?“ *Foreign Affairs* 72 (3): 22.
- Kaplan, F., M. Smid 1995. „Czech Broadcasting after 1989: Overhauling the System and Its Structures“ *Javnost/The Public* 2 (3): 33–45.
- Lutter, Christina, Lutz Musner (eds.) 2003. *Kulturstudien in Österreich*. Wien: Locker Verlag.
- Macura, Vladimír 1992. *Šťastný věk*. Praha: Pražské imaginace.
- Munns, Jessica, Gita Rajan (eds.) 1995. *A Cultural Studies Reader: History, Theory, Practice*. London: Longman.
- Musil, Jiří 2003. „Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě 1950–2000“. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39 (2): 137–167.

- O'Sullivan, Tim et. al. 1994. *Key Concepts in Communication and Cultural Studies*. Second edition. London and New York: Routledge.
- Petrusek, Miloslav 1990. *Literatura a sociologie*. Praha: Československý spisovatel.
- Pileggi, Mary S., Cindy Patton 2003. „Bourdieu and Cultural Studies: Introduction“, *Cultural Studies Journal* 17 (3-4).
- Portuges, Catherine 1993. *Screen Memories: the Hungarian Cinema of Márta Mészáros*. Bloomington Indianapolis: Indiana University Press.
- Saussure de, Ferdinand 1974. *A Course in General Linguistics*. London: Fontana.
- Scott, Joan W. 1988. „Women in the Making of the English Working Class“. Pp. 68-90 in *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press.
- Šmejkalová, Jiřina 2000. *Kniha. K teorii a praxi knižní kultury*. Brno: Host.
- Sparks, Colin 2003. „Media Theory after the Fall of European Communism: Why the Old Models from East and West Won't Do Any More“. Pp. 35-49 in Curran et al. 2003.
- Storey, John 1996. *What is Cultural Studies?: A Reader*. New York: St. Martin Press.
- Thompson, Edward P. 1963. *The Making of the English Working Class*. London: Victor Gollancz.
- Verdery, Katherine 1991. *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*. Berkeley: University of California Press.
- Williams, Raymond 1961. *The Long Revolution*. London: Chatto and Windus.
- Williams, Raymond 1976. *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society*. Glasgow: Fontana.